

ИМПЛИЦИТ ВА ЭКСПЛИЦИТ ПРОХИБИТИВЛИК ЁХУД ПЕРМИССИВЛИКНИНГ ДИАЛОГИК НУТҚДА НАМОЁН БЎЛИШИ (ЯПОН ТИЛИ МИСОЛИДА)

Озода Фарходовна Ачилова

Самарканд давлат чет тиллар институти катта ўқитувчиси (PhD)

free_hikari83@yahoo.co.jp

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада япон тилига оид имплицит ва эксплицит прохибитивлик ёхуд пермиссивликнинг диалогик нутқда намоён бўлишига оид бўлиб, прохибитив ва пермиссив нутқий актлар ва унинг бевосита ёки билвосита диалогик нутқ жараёнида қўлланилишига оид махсус қоидалар ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, талабаларнинг тилни ўрганишга бўлган эҳтиёжларини шакллантириш учун муҳим саналган буйрукни ифодаловчи грамматик конструкцияларнинг амалда тўғри қўлланилишига урғу берилган.

Мақолада япон тилида императив мазмундаги нутқ тушунчаси ҳамда унинг турларига тўхталиб, япон тилида таъқиқ ва ижозат маъноларини ифодаловчи тил воситалари аниқланиб, таҳлил қилинди.

Калит сўзлар:

Имплицит, эксплицит, прохибитивлик, пермиссивлик, нутқий акт, таъқиқ, буйрук, илтимос, грамматик конструкция, билвосита, бевосита, ҳурмат ва оддий шакл оттенкалари, ижозат.

КИРИШ

Япон диалогик нутқида ҳаракатга ундовчи коммуникатив мақсад асосан эксплицит ёки нутқ муҳитига боғлиқ ҳолда имплицит тарзда ҳам ифодаланиш ҳолатлари кERG учрайди. Бироқ эксплицит тарзда ифодаланишда маълум бир чекловлар мавжуд, яъни ҳар қандай мақсадни барча шароитда тўғридан-тўғри баён этишга мулоқот ахлоқи йўл қўймайди. Хусусан, ушбу қоидага прохибитив нутқий актларнинг воқеланишида кERG амал қилинади, чунки унда мулоқот мақсади кўпинча зоҳиран ифода этилиши мақсадга мувофиқдир. Прохибитив нутқий актининг бирламчи вазифаси фаолиятни ижро этмасликка ундашдир. Шу боис, ушбу мақсадга эришиш эҳтимоли сўзловчининг маҳоратига боғлиқ бўлиб, у бевосита ҳамда билвосита воқеланиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, япон тилида

императив гаплар мулоқот матнида нисбатан кам учрайди. Сўзловчи ўзгани ўз манафаати учун ҳаракатга ундаши япон менталитетида ҳурматсизлик ёки худбинлик ҳисобланади. Шунингдек, япон халқи буйруқ гапдан фойдаланиб, маълум бир мақсадда кимнидир ҳаракатга ундаш ва унга ноқулайчилик туғдиргандан кўра, ушбу мақсаддан воз кечиш ёки сўзловчининг ўзи ҳаракат ижросини таъминлашни афзал деб билади. Ушбу ҳолат япон тилида ҳаракатга ундашнинг миллийлигини акс эттиради (Неверов 1977 : 32).

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Япон тилига хос бўлган буйруқ гапнинг хусусиятларидан бири шундаки, буйруқ берувчи шахс уни бажарувчи шахсга нисбатан қандай муносабатда эканлигига қараб, буйруқ ҳосил қилувчи шакллардан мосини танлаган ҳолда мулоқотга киришиш талаб этилади. Масалан:

ねえ、君、腕を見せてあげてくれよ、そうでなければ、僕がここへ嘘をつきに来たと思われるよ。」

(大江健三郎「われわれの狂気を生き延びる道を教えよ」:158 б).

Ҳой, билагингни кўрсат, акс ҳолда мени бу ерга ёлғон гапиргани келган деб ўйлашади.

Ушбу мисолда сўзловчи тингловчига нисбатан қандай муносабатда эканлигини аниқлашда жумла таркибидаги 「見せてあげてくれよ」, яъни

“кўрсат” феъли шаклининг ўзи кифоя қилади. Бу шаклда пермиссивлик оҳангидаги гаплар, одатда, каттанинг кичикка қарата баён этадиган нутқида кенг қўлланилади. Ёки, аксинча, уларнинг ўзаро ўта яқин муносабатда эканлигини идрок этиш мумкин. Шу ўринда, ушбу мисолни икки хил маънода талқин қилиш мумкин. Биринчидан, ўта қўпол оҳангда ижро этилган ҳаракатга ундаш интенциясини бирламчи десак, иккинчи томондан, сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги муносабатнинг ўта яқинлиги боис, билагини кўрсатишга изн берилгани ёки уни яширишини тақиқлаганини пермиссив ва прохибитив акт сифатида гапнинг иккиламчи интенцияси деб идрок этиш мумкин.

Япон тилида прохибитив нутқий актларнинг асосини 「禁止形」 (тақиқ шакл) ташкил этади. Яъни инкор шаклдаги буйруқ гаплар ёки тақиқни ифодаловчи прохибитив нутқлар ҳам, юқорида таъкидланганидек, сўзловчи ва тингловчининг ўзаро муносабати, мавқеининг баланд пастлиги ва ёш жиҳатидан катта ёки кичиклиги каби жиҳатлар ҳисобга олинган ҳолда диалогик нутқда ўз ифодасини топади.

Япон тилига хос бўлган нутқнинг ушбу қоидалари япон халқининг қадимги манбаларида ҳам ўз аксини топган. Жумладан, Эдо даврида яшаб ижод этган машҳур япон ҳайкунависи (ҳайку-японча шеъринг усули) Кобаяши Иссаннинг қаламига мансуб ҳайкулардан бирида шундай жумлани учратишимиз мумкин:

「やせ蛙負けるな一茶これにあり。」 Озғин қурбақа, енгилма ва ғайрат қил, мен Исса шу ердаман. (小林一茶の俳句百選「春夏秋冬」).

Ушбу ҳолатда Кобаяши Исса ҳайку яратиш қоидасига амал қилган ҳолда, табиат ёки фаслларга оид сўзлардан фойдаланган бўлиб, баҳор фаслини эсга солувчи, озғин ва зарбаларга дош бера олмаётган қурбақа образи орқали ўз тақдирини акс эттиради ва шу орқали у ўзига нисбатан прохибитив оҳангдаги “負けるな”, яъни “енгилма” дея камтарлик ва ўз мавқеини пастроқ қилиб кўрсатиш маъносига феъл шаклидан фойдаланади ва бунинг воситасида ўзига далда беради.

Бундан кўринадики, “феъл+ な (-на)” шаклида ясалган прохибитив нутқлар мулоқот жараёнида нафақат инкор маънодаги буйруқни, балки тингловчини руҳлантириш, далда бериш ва юпатиш мақсадида қўллаш имкониятини ҳам берар экан. Императив шакл асосида ясалган прохибитив нутқ орқали билвосита пермиссив нутққа ҳам урғу берилмоқда, яъни “負けるな” феълнинг иккиламчи тағмаъноси “ғайрат қилишда давом этишинг мумкин, чунки мен сен тарафдаман” деган фикрни англатади.

“Феъл+ な (-на)” формуласи япон тилида нутқ ижрочиси тингловчига нисбатан маълум даражада мавқеи баландлиги аниқ бўлган ҳолдагина амалда қўлланилади ва бундай жараёнда тингловчи нутқдан кўзланган ҳаракатни бажариши шарт бўлган шахс сифатида иштирок этади.

Аксинча, нутқ ижрочисининг тингловчига нисбатан ижтимоий мақоми пастроқ бўлган ҳолатда “феъл+ な (-на)” формуласи ўз шаклини йўқотади ва у япон тилигагина хос бўлган “尊敬語”, яъни юқори ҳурмат шакли ёки унинг буйруқ маънони англатувчи қуйидаги махсус формулаларига ўзгаради:

- 1) ～て下さい (-те кудасаи: бажаринг илтимос) → пермиссив ва прохибитив маъно;
- 2) ～ないでください (-наиде кудасаи: бажарманг илтимос) → прохибитив маъно;
- 3) ～なさってください (-насатте кудасаи: бажаринг илтимос) → пермиссив ва прохибитив маъно;

4)～なさらなくてください(-насаранаиде кудасаи: бажарманг илтимос)
→ прохибитив маъно.

Япон тилида сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги ўзаро муносабатни нутқ оҳангидан англаш мумкин. Масалан:

「危ないですから触らないでください。」

Хавфли бўлганлиги сабабли тегманг.

Ушбу гапдаги 「触らないでください」 жумласининг ўзидан ҳам сўзловчи тингловчига нисбатан ҳурмат билан муурожаат этаётганлигини англаш мумкин. Чунки буйруқнинг 「～ないでください」 шакли сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги ҳурматдан далолат бериш учун хизмат қилувчи грамматик қурилмалардан биридир.

ХУЛОСА

Ушбу жумлалар япон тилига хос бўлган 「命令形」, яъни феълнинг императив шаклини ҳосил қилиш қоидаси асосида яратилиши жиҳатидан бир хилликка эга бўлса-да, улардан англашиладиган маъноларнинг турфалигини идрок этиш мумкин.

Япон тилига хос бўлган буйруқ майлидаги гапларда кесим вазифасини бажарувчи 「命令形」 шаклидаги феълларнинг иштирокисиз нутқ мазмунини англаш жараёни тингловчи учун бирмунча мураккаб кечади.

Аслида суҳбатдошни ҳаракатга ундовчи буйруқ гаплар негизида нутқ ижросиси туради, чунки у буйруқ берувчи ва унинг ижросининг амалга ошиши ёки аксинча, амалга ошмай қолишига сабабчи объект сифатида намоён бўлади. Унинг нутқ ифодаси мулоқот муҳитига боғлиқ ҳолда, оҳанг (хушмуомала, кўпол, ўта кўпол каби) ва грамматик қурилмалар асосида юзага чиқади. Бу ҳолат нутқ интенциясининг қандай яқун топишини белгилаб беради.

REFERENCES

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика -Тошкент, 2008.
2. Неверов С.В. «Основы культуры речи современной Японии». –М.,1974.-С.32.
3. 隆 横田 “日本語教育における命令文”, 東北大学 - 2017.
4. 小川巖"みんなのほんご-II,日本、2018.
5. “日本語文法入門”—アルク、2014
6. “広辞苑”—岩波書店-2012

